

ISSN 0972-2335

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਨਵੰਬਰ 2017

God is one.

ਮਰਦਾਨਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ/ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਮੇਰਾ ਨਾਨਕ ਇੱਕਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ
 ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ
 ਸੰਗਤ 'ਚ ਮਰਦਾਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ
 ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਯਾਰ ਸੀ
 ਉਹਦੇ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਮਹਿਕ
 ਸੀ
 ਜਦੋਂ ਰੱਬਾਬ ਚੋਂ ਸਰਗਮ ਉਦੈ ਹੁੰਦੀ
 ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਵੇਰੀ ਪੌਣ ਵਾਂਗੂੰ ਜਾਗਦੇ ਸਨ
 ਅਜ ਵੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੋਲ ਨੇ
 ਪਰ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਹੈ
 ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ
 ਪਰ ਅਰਥ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ
 ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਭੀੜ ਹੈ
 ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ
 ਕਿਸੇ ਖੁੰਜੇ 'ਚ ਗੁੰਮ-ਸੁਮ ਰੁੱਪ ਪਈ ਰੱਬਾਬ
 ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਤਾਰ ਚੋਂ ਝਨਕਾਰ ਨਹੀਂ
 ਜਾਗੀ
 ਕਿਸੇ ਆਸ਼ਕ ਦੀ ਮਹਿਰਮ ਛੋਹ ਬਿਨਾਂ
 ਸਾਜ਼ 'ਚੋਂ ਸੁਰਤਾਲ ਦਾ ਜਾਦੂ ਨਹੀਂ ਉਗਦਾ
 ਕੋਈ ਜਾਵੇ ਲਿਆਵੇ ਸਾਜ਼ ਦੇ ਮਹਿਰਮ ਨੂੰ ਪਾਰੋਂ ਮੋੜ
 ਕੇ
 ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਜ਼ ਬਿਨ
 ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਕੁਝ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ
 ਮੇਰਾ ਨਾਨਕ ਇੱਕਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ
 ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ
 ਸੰਗਤ 'ਚ ਮਰਦਾਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ

ਕਦੀ ਬਚਪਨ 'ਚ, ਆਪਣੇ ਘਰ
 ਮੈਂ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖੀ ਸੀ
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਲਾਗੇ ਯਾਰ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬੀ ਸੀ
 ਮੈਨੂੰ ਤਸਵੀਰ 'ਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਰਥ ਦਿਸਦਾ
 ਸੀ
 ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ-
 ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਜਿਹੀ ਸਾਦਾ
 ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਜਿਹੀ ਨਿਰਛਲ
 ਅਚਨਚੇਤੇ ਕਿਸੇ ਨਿਰਮੋਹ ਨੇ
 ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰੋਂ ਅਲਗ ਕੀਤਾ
 ਯਾ ਕਿ ਮਰਦਾਨਾ ਹੀ ਆਪੋ ਦੌੜ ਕੇ
 ਤਸਵੀਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ
 ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ
 ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਤਨ 'ਚੋਂ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
 ਸੁਲਗਦੀ ਦੇਹੀ 'ਚੋਂ ਚਾਨਣ ਜਲਾਵਤਨ ਹੁੰਦੈ
 ਦੋਸਤੀ ਵਕਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ,
 ਸ਼ਾਇਦ
 ਸ਼ਾਇਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਮਨ ਦਾ ਵਹਿਮ ਹੈ
 ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਨਣ ਸਮਝ ਆਪਣਾ ਕਿਹਾ
 ਨਿਕਲੀ ਉਹੋ ਛਾਇਆ
 ਮੇਰਾ ਨਾਨਕ ਇੱਕਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ
 ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ
 ਸੰਗਤ 'ਚ ਮਰਦਾਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ
 ਦੂਰ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਨਗਰੀ 'ਚੋਂ
 ਕਦੇ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਏ:
 ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੱਲਾ
 ਮੈਨੂੰ ਨਾਨਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ
 ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾਨਕ ਕਦੀ ਮੱਝੀ ਚਰਾਈਆਂ ਸਨ

ਉਸ ਥਾਵੇਂ ਆਦਮੀ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਸਾਰੀ ਉਜੜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ
 ਕੌਣ ਇਸ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਰਿਆਂ ਕਰੇ ?
 ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾਨਕ ਮੇਰੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨੇ
 ਉਸ ਥਾਵੇਂ ਕੌਣ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
 ਮੇਰੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਰ ਬੇਸੁਰੇ ਨੇ
 ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰ 'ਚ ਹਰ ਥਾਂ ਬੇਤਾਲਾ ਹਾਂ
 ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨਹੀਂ
 ਪਿਆਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ
 ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਦੀ ਨਗਰੀ 'ਚ ਬੇਯਾਰ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ
 ਭਟਕਣਾ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ
 ਅਕ-ਕਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਅਜ ਮਿੱਠਾ ਕਰੇ ?
 ਕੋਈ ਆਖੇ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ
 ਮੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਵੇ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਵੇ
 ਕੋਈ ਆਖੇ ਮੈਨੂੰ ਮੱਕੇ ਉਦਾਸੀ ਫੇਰ ਲੈ ਜਾਵੇ
 ਕਿ ਮੈਂ ਤਈਆਰ ਹਾਂ
 ਮੁੜ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਲਈ
 ਸਿਰਫ਼ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਬਹਿ ਜਾਣ ਦਾ
 ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ
 ਮੇਰਾ ਨਾਨਕ ਇੱਕਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ
 ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ
 ਸੰਗਤ 'ਚ ਮਰਦਾਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਬੇਬਸੀ

ਕੀ ਆਖਾਂ ਕੀ ਆਖਣ ਜੋਗੀ,
ਕੁਝ ਨਾ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ

ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਰਹਿਵਣ
ਧੁੱਖ ਧੁੱਖ ਸੀਨਾ ਬੱਲੇ।

ਮੂੰਹ-ਤੂੰਹ ਕੁਝ ਆਖ ਨ ਸੱਕਾਂ
ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੀ ਰਹਿੰਦੀ

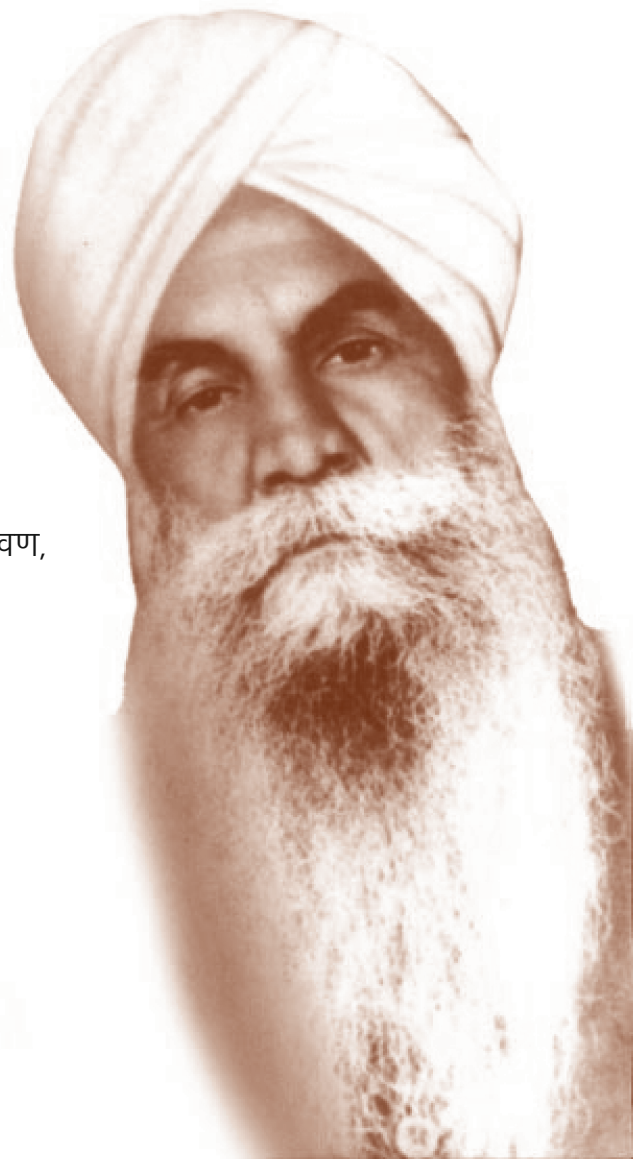
ਜਗ ਲਈ ਮੈਂ ਹਾਸਾ ਬਣ ਗਈ
ਕਹਿੰਦੇ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ।

ਕੀ ਆਖਾਂ ਕੀ ਆਖਣ ਜੋਗੀ,
ਕੁਝ ਨ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ।

ਮਨ ਦਿਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਰੈਹਵਣ,
ਧੁੱਖ ਧੁੱਖ ਸੀਨਾ ਬੱਲੇ।

ਮੂੰਹ-ਤੂੰਹ ਕੁਝ ਆਖ ਨ ਸੱਕਾਂ,
ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਜਗ ਲਈ ਮੈਂ ਹਾਸਾ ਬਣ ਗਈ,
ਕਹਿੰਦੇ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀਐਚ. ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ
ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

- ▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: ੪/੮/੯੦ ਮਿਤੀ ੨੦/੨/੯੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015

ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630

e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website : www.amritkirtan.com

Typesetting & Design

ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼,

ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਮੋਦਰ, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ

ਫੋਨ : 0172-2216283, 98150-72197

ਸੰਪਾਦਕੀ : ਕਰਉ ਬੇਨਤੀਆ ਸੁਚੱਜ	4
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ	
ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	5
ਦਿਲਰੁਬਾ/ਤਾਉਸ-ਵਾਦਕ	
ਸ: ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ	7
ਸਰਗਮ -	10
ਨਾਵਲ - ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਹਿਗਲ	

Music as a Hobby	
Aruna Chandaraju	14
The Joyous Sound of Keertan	
An American Experience	
I.J. Singh	17
THE BENEFITS OF MUSIC	
EDUCATION	
Laura Lewis Brown	21
ਸੁਰ ਲਿਪੀ- ਰਾਗ ਕੌਸੀ ਕਾਨ੍ਹੜਾ	
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	26
ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ	27

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਲਈ

ਚੈਕ ਜਾਂ ਡਰਾਫਟ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ। ਜਾਂ State Bank of Patiala ਵਿਚ Amrit Kirtan Trust A/c 65079603302, IFSC:STBP0000240 ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ ਅਤੇ ਐਂਡਰੈੱਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰਸੀਦ ਕੱਟ ਸਕੀਏ।

Donations to AMRIT KIRTAN TRUST are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05- 2008 valid up to 31/03/2012 and now valid in perpetuity.

Cheque should be sent in the name of AMRIT KIRTAN TRUST payable at chandigarh. Donations also can be sent by money order

ਕਰਉ ਬੇਨਤੀਆ

ਸੁਚੱਜ

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੱਠਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਲਿਖਾਈ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਲੀਕਾ ਵੀ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੱਠਵੀਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਨੌਵੀਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ-ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਬਸਤੇ ਵੇਖੇ। ਮੇਰਾ ਉਗੜ-ਦੁਗੜਾ ਬਸਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ-ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਿਆ ਕਰ। ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਵਰ ਚੜਾਓ। ਮੇਰੀ ਕਾਪੀ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਭੇੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਫ਼ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਰਫ਼ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਾਈ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਲਿਖਾਈ ਵੇਖ ਕੇ ਦੱਸਿਆ “ਤੇਰੀ ਲਿਖਾਈ ਇਤਨੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ।” ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਰੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਵੀਹ ਵਾਰੀ ਲਿਖਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਲਿਖਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅੱਖਰ ਅਤੇ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਠੀਕ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਰਨ ਮੇਰੀ ਲਿਖਾਈ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਲਿਖਾਈ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਸਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਰੋ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰੋ। ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਵਿਧੀਵਤ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰ. ਯਸ਼ਪਾਲ ਜੀ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ) ਨੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਦੀ ਵੀ ਆਵਾਜ਼-ਸੁਰ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੀ। ਇਕ ਸੁਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸੁਰ ਤਕ ਜਾਣਾ, ਠਹਿਰਨਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ, ਇਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਪ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣਾ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਰਾਗ ਦੀ ਇੱਕ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਟ, ਦ, ਢ ਆਦਿ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਘੁੰਡੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰ-ਸੰਗਤੀਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਘੁੰਡੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਚੱਜੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧੀਆ ਕਲਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿਤਰਕਾਰ ਦੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਓਪੇਰਾ ਹਾਊਸ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਵਾਇਲਨ-ਵਾਦਕ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਏਜੈਂਟ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਵਾਇਲਨ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਵੇ। ਏਜੈਂਟ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਵਾਇਲਨ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਟਰਾਈ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਵਾਇਲਨ

ਵਜਾਉਣੀ ਪਸੰਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਵੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਫੇਰ ਮੰਨ ਹੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਮੰਨ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਸੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਇਲਨ ਸੁਣਾਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੋ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਟਰਾਈ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗਾ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਕਲਾ ਪਸੰਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਵੇਖਾਂਗਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੰਨ ਜਾਵੇ।” ਸੋ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਆਪਣਾ ਫਾਟਕ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਆਪ ਕੁਰਸੀਆਂ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆਇਆ। ਬੈਠਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੱਲ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬੁੱਕਵਾਸਟ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਗਰਟ-ਸਿਗਾਰ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਣ ਲਈ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਕਿ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਆਪ ਸਮੇਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮੇਕ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮਾਲਟੇ ਖਾਓ। ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰ ਸਕੋ। ਤਾਂ ਫੇਰ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੱਠ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਮਾਲਟੇ ਤੋੜ ਲਿਆਇਆ। ਅੰਦਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪਲੇਟਾਂ, ਲੂਣ, ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਛੁਰੀ ਤੇ ਕੈਂਚੀ ਭੀ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਮਾਲਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਾਕਾਰ ਨੇ ਛੁਰੀ ਨਾਲ ਛਿੱਲਿਆ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰਬੜ ਦੇ ਦਸਤਾਨੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਵਾੜੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਕੀਤੀਆਂ। ਫੇਰ ਚਿਮਟੀ ਨਾਲ ਵਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਤਾਰਾਂ ਲਾਹੀਆਂ, ਫੇਰ ਵਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੇ ਬੰਨਿਓਂ ਕੈਂਚੀ ਨਾਲ ਕਟਿਆ, ਤੇ ਤਸ਼ਤਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਬੜੇ ਅਦਭ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਨਾਲ ਨਮਕ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਪੋਟੇ ਧੋਣ ਲਈ ਇਕ ਟਰੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਪਿਆਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੀਮ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਤੇ ਰੋਮਾਲ ਲੈ ਆਈ। ਕਲਾਕਾਰ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਨੱਠ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਸੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਾਲਟੇ ਖਾਧੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਓਪੇਰਾ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਕੇ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਮੰਗੀ, ਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਤਕ ਛੱਡਣ ਆਏ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਪਿਛੋਂ ਏਜੈਂਟ ਨੇ ਓਪੇਰਾ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਕੰਮ ਅਸੀਂ ਆਏ ਸਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮਾਲਟੇ ਖਾ ਕੇ ਹੀ ਤੁਰ ਆਏ। ਤਾਂ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜੋ ਆਦਮੀ ਮਾਲਟੇ ਇਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਖੁਆਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਇਲਨ ਭੀ ਏਸੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਵਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਵਾਇਲਨਿਸਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਨਖ਼ਾਹ ਜੋ ਮੰਗਣਗੇ ਮੈਂ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਗਿਆਨੀ ਲਿਖ

ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕ ਵਿਚੋਂ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੇ ਗਾਇਨ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪਲਾਂ ਦੇ ਨੂਰ ਨਾਲ ਰੁਸ਼ਨਾਇਆ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕੀਰਤਨੀਆ, ਪ੍ਰਥਮ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਾਦਕ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਰਬਾਬੀ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦ 'ਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਇਕ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ

(ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇੰਦਾ ਮਜਲਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਰਾਸੀ

(ਵਾਰ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ)

ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਬਾਬੇ ਦਾ ਸੰਗੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਨਿਰ ਸੁਆਰਥ ਆਜ਼ਜ਼ ਸਿੱਖ ਵਜੋਂ ਉਮਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਹਿਣਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ। ਉਕਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਾਖੀਕਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਹੀ ਸੰਤੁਲਤ ਬਿਆਨ ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਐਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਕਮਾਲ ਦੁਆਰਾ ਫੜਨ ਦੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸਰਬਾਂਗੀ ਤੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਅਧਿਐਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਾਚੀਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰੱਬੀ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਿਰਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤਾਰ ਦਾ ਗੁਣ ਭਾਵ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਇਸ ਪੀਡੀ ਸਾਂਝ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਉਗਮਿਆ ਅਤੇ ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ।

Email : gurmat.sangeet@yahoo.com

ਜਲੰਦੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਦੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ 'ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਅਪਣਾਈ ਕਿਉਂਜੋ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਸੰਗੀਤ ਆਪਣੇ ਸਨਾਤਨੀ ਤੇ ਦੇਸੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਗੀਤ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਮੱਧ ਕਾਲ ਤੱਕ ਰਾਗ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਏਸ਼ਿਆਈ ਖਿੱਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੰਜਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪਰੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਰੀਤ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮ ਪਰੰਪਰਾ 'ਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਆਧਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਗ ਤੇ ਤਾਰ ਦੇ ਧਨੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ।

ਰਬਾਬ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਰਾਹੀਏ ਦਾ ਡੂਮ ਆਖ ਭਾਵੇਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੇ ਰਬਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਭਾਈ ਫਿਰੰਦਾ ਨੇ ਭਰੋਆਣਾ (ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ) ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਉਸ ਰੱਬੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਈ ਰਬਾਬ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਤਾਰ ਛੇੜੀ। ਇਹ ਰਬਾਬ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ? ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਅਗਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹੋ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਥਮ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਸਾਜ਼ ਵਾਦਨ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ। ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਫੇਰ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਹੋ ਆਦਿ ਬਿੰਦੂ ਹੈ।

ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਆਮਦ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਛੇੜਨ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਗਾਇਨ ਤੇ ਵਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਸ ਬਾਣੀ ਅਵਤਰਣ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ। ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਲਾ ਦੇ ਵਾਹਕ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਇਸੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸ਼ਜ਼ਾਦਾ, ਭਾਈ ਰਜ਼ਾਦਾ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਵਰੋਸਾਏ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਜਾਂ ਘਰਾਣਾ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਲਾ ਦੇ ਧਨੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਸਮੂਰਤ ਕਰਨਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹਿਤ ਪ੍ਰਾਰੰਭਕ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ' ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਕੁੱਰਮ (ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਰ ਜਾਣ ਦਾਨਾ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ 'ਮਰਦਾਨਾ' ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਅਤੇ ਦਫਨਾਉਣ/ਸੰਸਕਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਸਾਰੀ ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਮਰਦਾਨੇਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਗੱਲ ਨਾਲ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਹਿੰਦ ਪਾਕਿ ਵਿਚ ਰਬਾਬੀਆਂ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਰਿਆਦਾ ਸਥਾਪਤ ਗੁਰ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਮ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅਵਸਰ ਮੁਹਈਆਂ ਕਰਵਾਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ- ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ,

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਦਿਲਰੁਬਾ/ਤਾਊਸ-ਵਾਦਕ “ਉਸਤਾਦ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ”-ਪਟਿਆਲਾ ਘਰਾਣਾ ਸ੍ਰ. ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾਪਤੀ ਦਾ ਬਣਵਾਇਆ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਭੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਮਹੰਤ ਭਾਈ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦੁੱਤੀ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ ਹੋਏ, ਤਾਊਸ (ਦਿਲਰੁਬਾ) ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਨੀ ਆਪ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦਿਲਰੁਬਾ (ਤਾਊਸ) ਤੇ ਸੰਗੀਤਗਯ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵਿੱਦਿਆ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਮਹੰਤ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਲਈ। ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਦਿਲਰੁਬਾ-(ਤਾਊਸ) ਦੀ ਅਤੀ ਸੂਖਸ਼ਮ ਸੰਗੀਤਮਈ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਾਗ ਦਰਬਾਰ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖਾਸ ਕਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੀਆਂ ਗਾਇਕਾਵਾਂ-ਉਸਤਾਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤਕ-ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੋਂਡ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਗਿਰਦ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਾਜਿੰਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਕਲਕੱਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਕ ਗੌਰ ਜਾਨ ਦੇ ਘਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਚੁਬਾਰਾ ਕਰਾਏ ਤੇ ਲੈ ਲਿਆ। ਨਿੱਤ-ਰੋਜ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਤਾਊਸ-ਦਿਲਰੁਬਾ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਬੰਦੀਆਂ-ਸੰਗੀਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਜੋ ਮਿੱਠੀਆਂ-ਸੁਗੰਢੀਆਂ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੀਆਂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਤੇ ਰਿਆਜ਼-ਰਸ ਅੰਦਰ ਲਬਰੇਜ਼ ਹੋਈਆਂ-ਹੋਈਆਂ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਆਤਮਿਕ ਹੁਲਾਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੌਰ ਜਾਨ ਇਹਨਾਂ ਸੁਗੰਢੀਆਂ ਤਾਊਸ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਮੰਤਰ-ਮੁਗਧ ਹੋ ਉੱਠੀ ਤੇ ਝੱਟ ਉੱਠ ਕੁਝ ਬਸਤਰ-ਦੁਸ਼ਾਲੇ, ਨਕਦੀ ਫਲ-ਫਰੂਟ ਦੇ ਥਾਲ ਲੈ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ (ਸਾਜਿੰਦਿਆਂ) ਨਾਲ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਆਣ ਪਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਅਸੀਸ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਫੰਡੇਰ ਕੀਤੀ, ਮਹੰਤ ਜੀ ਨੇ ਗੌਰਜਾਨ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ ਪਰ ਦਾਸ (ਲੇਖਕ) ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿਲਰੁਬਾ-ਤਾਊਸ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮੈਂ ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਦਾਸ ਲੇਖਕ, 1956-58 ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ (13-14) ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ

ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਨਾਮੀਆਂ ਗੇਟ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਗਲੀ ਸੜਕ ਤੋਂ 100 ਗਜ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨ ਅੰਦਰ ਆਪ ਜੀ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਨਿੱਤ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਮਹਲਾ 1/1008 ਤੋਂ 3-4 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਪੈਦਾ ਸੀ ਦਿਲਰੁਬਾ ਸਾਜ਼ (ਜੋ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ) ਮੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਮੁਤਾਬਕ ਜੋ ਅਜ ਤੀਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਨਾਲ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਉਸਤਾਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਨਾਗਾ ਕੀਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਮ 1959 ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। 60 ਰੁਪਏ ਮਹਾਵਾਰੀ ਫ਼ੀਸ ਵੀ ਘਰ ਤੋਂ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਇਹ ਕ੍ਰਮ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਂ 1-2 ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਬਸਤੀ ਹਰੀਜਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਮਰ 18-20 ਸਾਲ ਮੁੰਹ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗ ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕਠੀ ਤਾਲੀਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਲ ਹੋਇਆ।

ਦਾਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਉਸਤਾਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ, 2-3 ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ, ਸੰਗੀਤਗਯ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ (ਦਿਲਰੁਬਾ ਸਾਜ਼ ਨਾਲ) 10-12 ਰਾਗ, ਸ਼ਾਨ, ਲਹਿਰੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖੀਆਂ। ਸਾਰੰਗ, ਤਿਲੰਗ, ਖਉਪਟ, ਤਿਲਕ ਕਮੋਦ, ਆਸਾਵਰੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਭੈਰਵ, ਭੈਰਵੀ ਹੰਸਕੰਕਨੀ, ਭੂਪਾਲੀ, ਕਲਿਆਣ, ਮਾਲਕੋਸ, ਸੋਰਠਿ ਤੇ ਪੀਲੂ-ਖਮਾਜ-ਸਿੰਧੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਧੁਨਾਂ ਤੇ ਲਲਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਬਾਨੀ (ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਦੇ) ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਕ-ਇਕ ਮੁਖੜਾ-ਪ੍ਰਕਾਰ-ਅੰਤਰਾ, ਅਸਥਾਈ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਖਾਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ (ਜੋ ਬਹੁਤ ਵਡੇਰਾ ਸੀ) ਨਾਲ ਆਪ ਵਜਾਂ ਕੇ ਦਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹੂੰ (ਕਾਂਸੀ) ਦੀ ਥਾਲੀ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਜ਼ (ਦਿਲਰੁਬਾ) ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਟੰਗਿਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਦੋ ਕੁ ਲੱਕੜਾਂ ਤੁਣ ਦੀਆਂ ਸਦਾ ਬਾਹਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਪਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਸਾਜ਼ ਬਨਾਉਣ ਲਈ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਜ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ।

1948-49 ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਬੇਕੀ (ਪਟਿਆਲਵੀ) ਜੋ ਆਪ ਭੀ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ

ਕੀਰਤਨੀਏ, ਕਥਾਵਾਚਕ, ਲੋਕਚਰਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਗਯ ਤੇ “ਸਾਜ਼ ਘਰ” ਧਰਮ ਪੁਰਾ ਬਜ਼ਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੰਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਕਸਰ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣੀ ਜਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਬਾ ਉਸਤਾਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਅਕਸਰ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਆ ਬੈਠ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਹਿਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਾਸ (ਲੇਖਕ) ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦਿਲਰੁਬਾ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਧਰਮਪੁਰਾ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੰਡਤ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਜੀ ਉਸਤਾਦ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਤੇ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਮਾ ਤੋਂ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸਿਖਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੁਣਡ, ਮਹਾਨ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਰਮਪੁਰਾ ਬਜ਼ਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। 1960 ਈ: ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਲਖਨਊ, ਕਾਨਪੁਰ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। 1964 ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਯੂ. ਪੀ. ਨਿਵਾਸ ਰੱਖ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਗੀਤਗਯ ਰੁਚੀਆਂ ਲਗਭਗ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਗਈਆਂ, ਘਰ ਅੰਦਰ ਸਾਜ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮਨ ਕੁਝ ਕੁ ਕਰਨ ਲਈ ਉਮਹਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਸਮਾਂ-ਮਾਹੌਲ-ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਾ, ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ 1972 ਤਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਘਰੇਲੀ ਆਹਰ-ਪਾਹਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਟਿਆਲੇ ਘਟ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਜੇ ਕਦੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵੀ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸਤਾਦ ਯਾਦਵਿੰਦਰਾ ਦੇਵਾ ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਚਲ ਸਕਿਆ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਦੋਂ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਕਿੰਨੇ-ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਏ। ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵੇਦ ਜੋ ਧਰਮਪੁਰਾ ਬਜ਼ਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਅੰਦਰ ਸੰਨਿਆਸੀ ਵੇਦ ਰਾਜ ਦੀ ਹਕੀਮੀ (ਹਿਕਮਤ) ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਗੀਤਗਯ ਸੰਮੇਲਨ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਨਵੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਦਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਨਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ (ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ) ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਾਸ (ਲੇਖਕ) ਨੂੰ ਅਵਗਤ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵੇਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ (ਹੈਂਡ ਰਾਗੀ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਣ) ਉਹ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸੰਗੀਤਗਯ ਤਾਲੀਮ ਹਿਤ

ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਦਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਕਸਰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਭੋਂਟ ਮਿਲਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿਖਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਲਈ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸੁਪਤਨੀਆਂ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੇ ਆਖਰੀ ਸੁਪਤਨੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੁਨਿਆਰੇ ਸਨ ਤੇ ਹੱਥੀਂ ਸਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਗੀਕ ਕਰਕੇ ਨੰਬਰ ਦੇਣੇ, ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਮੜ੍ਹਨਾ, ਬੰਦ ਕੱਟਣੇ, ਬਣਾਉਣੇ, ਸਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ, ਸੁਰ-ਤਾਰ ਮੇਲਣੇ, ਚਾਰੇ ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੜੀ ਬਾਖੂਬੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ, ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸੁਰ ਕਰਨਾ, ਪੱਥੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਧੀ ਜੋ ਆਮ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਚਾਰੇ ਉਂਗਲਾਂ ਇੱਕਠੀਆਂ ਰੱਖ ਸੰਪੂਰਣ ਕੇਲਾਈ ਗੁੱਟ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ, ਬਾਰ-ਬਾਰ ਹੱਥ ਨਾ ਤਾਂ ਖਿਡਾਉਣਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਿਰਥਿਰਾਣਾ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਖੂਬੀ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਰਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜੋਸ਼ 'ਚ ਆ ਕੇ ਸਾਜ਼ ਆਪ ਜੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪੇਟਿਆਂ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਮਿਠਾਸ ਸਾਜ਼ ਛੇੜਨ ਤੇ ਰਸ, ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ (ਬੇਸੁਰਤੀ ਦਾ ਆਲਮ) ਤਿੰਨੋਂ ਸਪਤਕ ਚਾਰੇ ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹਰਮੋਨੀਅਮ (ਵਾਜਿਆਂ) ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਲਰੁਬਾ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਪਛਾੜ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ ਸੁਰ ਕੀਤਾ ਸਾਜ਼ ਤਰਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਕ-ਇਕ ਸੁਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗੁੰਜ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਪੂਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਮੁਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਨੀਂਦ ਭਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੀਆਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ, ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਆਪਣੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਜੋ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਵਲੋਂ ਮਿਲੇ ਤੌਹਫ਼ੇ, ਬਾਰੇ ਦਸ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਸ ਸਮੇਂ 1959-60 ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 60 ਰੁਪਏ ਮਹਾਵਾਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 50-60000 ਰੁ: ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਂਕ ਬੈਲੰਸ ਵੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਇਕ-ਦੋ ਦੂਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾਰ ਵੀ ਉਸੇ ਗਲੀ ਅੰਦਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਦਾਸ ਸਿੱਖਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਚੀਆਂ ਦਾਸ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਤਬਾ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਡੱਬ ਖੜੱਬਾ ਚਿੱਟਾ ਤੇ ਹਲਕਾ ਭੂਰਾ ਮੋਤੀ ਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਬਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜਾ ਸਾਦਾ, ਸੁਭਾਅ, ਬੋੜਾ ਗੁਸੈਲਾ, ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਮੁਸਕਾਨ ਕੱਪੜੇ-ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਚਿੱਟਾ, ਚਿੱਟੀ ਦਸਤਾਰ, ਲੰਬੀ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ। ਸਿਰ ਵਿਚਲਾ ਹਿੰਸਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗੰਜਾ ਸੀ। ਪੈਰੀਂ ਜੁੱਤੀ ਤੇਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ ਕੁੱਬਾ ਹੋ (ਲੰਬੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ) ਚਲਦੇ ਸਨ ਸ਼ਾਇਦ ਅਵਸਥਾ ਬਿਰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਐਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮਾਸ-ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ

ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਭੋਜਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬਹਾਰ ਜਾਂ ਥਾਂ-ਕੁ ਥਾਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਂ ਆਪ ਰਾਘੋ ਮਾਜਰਾ ਦੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਭਾ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਜਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ, ਜਾਂ ਐਸਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦਰਾਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਕੁ ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ, ਚਟਾਈ ਇਕ-ਦੋ ਮੰਜੀਆਂ, ਇਕ-ਦੋ ਟਰੇਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਰਤਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਦੋ ਸਾਜ਼ (ਤੇ ਦੋ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੱਕੜ) ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਇਕਲ, ਉਹ ਵੀ ਦੁਇਵਾਰ ਤੇ ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਔਜ਼ਾਰ ਜੋ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਐਸੇ ਔਜ਼ਾਰ ਤਾਰਾਂ ਬਾਰੀਕ ਕਰਨ, ਛੋਟੀਆਂ ਹਥੋੜੀਆਂ, ਵਟੀਆਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸਮਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸੁਪਤਨੀ ਵੀ ਘਰ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕੰਮ ਕਾਰ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਜਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਥੱਲੇ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਲਈ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਉਤਰਨਾ ਆਦਿਕ ਰੁਝੇਵੇਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰੇ, ਪਰ ਪੱਕੀ ਤਾਰੀਕ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਜ਼-ਸਮਾਨ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਪਾਸ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਸੁਪਤਨੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ ਵਿਚ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵੈਦ (ਸਨੌਰ) ਸੰਨਿਆਸੀ ਦਵਾਖਾਨਾ, ਧਰਮਪੁਰਾ ਬਜ਼ਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਜੋ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹਕੀਮ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕੋਲ ਟੀ. ਬੀ. ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਲਾਜ ਲਈ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਹਿਕਮਤ ਸਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨੁਸਖਿਆਂ ਨਾਲ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ,

ਆਪ ਉਸਤਾਦ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਿਲਰੁਬਾ ਵਾਦਕ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਕਸਰ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਆ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। 8 ਫਰਵਰੀ 1991 ਨੂੰ ਵੈਦ ਜੀ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰੇ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਵੀ ਵੈਦ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦਿਲਰੁਬਾ ਵੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਦੂਸਰੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਂਡ ਰਾਗੀ (ਗੀਟਾਇਰਡ) ਗੁ: ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਵਿੱਦਿਆ ਲਈ। ਲੇਖਕ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ ਪਰ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜ਼ਰੂਰ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਵਿਧੀਵਤ ਸਾਹਿਬਦੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਤੀਸਰੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ 1992-93 ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹਿੱਤ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਲਈ ਲੇਖਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਲਹਿਲ-ਦੁੱਖ-ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਾਏ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰ ਵਿਮਰਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਛੋਟੇ ਉਸਤਾਦ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਉਦਾਰਤਾ ਸਾਹਿਤ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਦੋਂ ਚਾਹ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸਰਗਮ (ਨਾਵਲ)
ਨਾਵਲ - ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸਹਿਗਲ

(ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ)

- ਗ -

ਸਤਬੀਰ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਰਣਜੀਤ ਚਾਚੇ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜੋ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਗਦੇ ਦੂਜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਰਣਜੀਤ ਚਾਚੇ ਦੇ ਘਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ। ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਸੁਖਾਵਾਂ ਜਿਹਾ ਸੰਗੀਤਮਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਾਚਾ ਰਣਜੀਤ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲੇਟਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ;

‘ਚਾਕ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਸੀ ਗ਼ਮ ਸੇ ਗਰੇਬਾਨੇ-ਕਫ਼ਨ
ਕੌਨ ਖੋਲੇਗਾ ਤੇਰੇ ਬੰਦਿ-ਕਬਾ, ਮੇਰੇ ਬਾਅਦ।’

ਜਿਸ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚੋਂ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਇਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸਤਬੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਬੀਰ ਆਹਿਸਤਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚੁਪਚਾਪ ਚਾਚੇ ਰਣਜੀਤ ਕੋਲ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਚਾਚੇ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਤਬੀਰ ਉੱਤੇ ਪਈ। ਸਤਬੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਇਕਦਮ ਚੌਂਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ-

-“ਓਏ-ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਆਇਆ ਵੇਂ-?”

-“ਵਾਹ ਚਾਚਾ ਜਾਨ, ਵਾਹ। ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੇ। ਔਧਾ ਘੰਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਵਾਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਈ ਨਈਂ। ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਾ ਕੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਲੁੱਟ ਈ ਲਵੇ।”

-“ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕੀ ਲੁੱਟਣਾ ਏ, ਬਲਕਿ ਕੁਝ ਦੇਵੇਗਾ ਈ।” ਚਾਚੇ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ,

-“ਸਤਬੀਰ, ਤੂੰ ਕਦੇ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਸੁਣਿਆ ਏ? ਦੇਖ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਾਸਕੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਏ। ਸੁਣ ਮੀਰ ਤੱਕੀ ਮੀਰ ਦੀ ਇਹ ਗ਼ਜ਼ਲ।” ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਦੁਬਾਰਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ-

‘ਆਹ, ਕਿ ਸੱਜਾਦਾ ਨਸ਼ੀਂ ਕੈਸ ਹੂਆ ਮੇਰੇ ਬਾਅਦ।

ਨਾ ਰਹੀ ਦਸਤ ਮੇਂ ਖ਼ਾਲੀ, ਕੋਈ ਜਾ, ਮੇਰੇ ਬਾਅਦ।

ਗ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਸਤਬੀਰ ਵੀ ਬੜੇ ਗੌਰ ਨਾਲ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਮਹਿਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਲੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚਲੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਚਾਚੀ ਨੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

-“ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਉੱਠਣਾ ਵੀ ਏ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਗਾਣੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੋਗੇ? ਸਵੇਰੇ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਆਂ ਕਿ ਘਰ ਘਿਉ ਮੁੱਕਿਆ ਪਿਆ, ਬਾਹਰੋਂ ਡਾਲਡੇ ਦੀ ਪੀਪੀ ਲੈ

ਆਓ, ਪਰ ਮਜ਼ਾਲ ਏ ਜ਼ਰਾ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਵੀ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਬਸ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਇਸੀ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਸੁਣੀ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਸਿਰ ਨਾ ਪੈਰ।”

ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਚੀਖਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਚਾਚਾ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਪਲੇਅਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਗਲ਼ਾ ਘੁਟਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਚਾਚਾ ਰਣਜੀਤ ਜ਼ਰਾ ਤੌਨਜ਼ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

–“ਦੱਸੋ ਹੁਣ ਇਸ ਕੰਬਖ਼ਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਏ, ਕਿ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਕੀ ਜਾਦੂ ਏ? ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਬੇਸਿਰ ਪੈਰ ਦਾ ਈ ਗਾਣਾ ਦਸਦੀ ਵੇ, ਇਸ ਬੱਚੇ-ਸ਼ਗੀਰ ਦਾ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਫ਼ਨਕਾਰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਗਾ ਰਿਹਾ ਏ, ਤੇ ਇਹ ਬੇਸੁਰੀ ਮੈਨੂੰ ਡਾਲਡੇ ਘਿਉ ਦੀ ਪੀਪੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏ। ਫੁਟੀ ਕਿਸਮਤ।” ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਤਬੀਰ ਵੱਲ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

–“ਸਤਬੀਰ ਤੂੰ ਯਾਰ, ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰੀਂ, ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕਰਨਾ ਵੀ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੁਰੀਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈਂ ਕਿਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬੇਸੁਰੀ ਨਾ ਸਹੇੜ ਲਵੀਂ ਜੋ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਬੇ-ਸਿਰ ਪੈਰ ਦਾ ਗਾਣਾ ਕਰੇ।”

–“ਜੇ ਮੈਂ ਬੇਸੁਰੀ ਆਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲੈ ਆਵੇ ਕਿਧਰੋਂ ਸੁਰ ਵਾਲੀ” ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਚਾਚੀ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਸਤਬੀਰ, ਰਣਜੀਤ ਵਲ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

–“ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਨਾ ਵਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਈਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਵਿਆਹ ਵੀ ਨਈਂ।”

–“ਬੱਲੇ ਓਏ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਏਂ।” ਚਾਚਾ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਉਸਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਪਰ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਬਦਲਦਿਆਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

–“ਪਰ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਵਾਂ, ਉੱਥੇ ਅਜਿਹਾ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਨਈਂ ਪੁੱਗਦਾ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਡੀ ਖਿੱਚਣੀ ਈ ਪੈਣੀ ਏ। ਇਕੱਲੇ ਛੜੇ ਲੰਡਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੋਕ ਜੀਣ ਵੀ ਨਈਂ ਦਿੰਦੇ।” ਚਾਚੇ ਰਣਜੀਤ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਹੋਰ ਤਰਫ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਗੱਲ ਬਦਲਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ,

–“ਚਲੋ ਇਹ ਤਾਂ ਵੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ-ਹੁਣ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਖ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆਏ ਸੀ। ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲ ਸੀ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਕੱਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸਾਂ।”

–ਓ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਖ਼ਾਸ ਹੀ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਯਾਅਨੀ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਸਤਬੀਰ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕਦੋਂ ਤਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਦਾ ਰਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਏਨੀ ਦੱਸ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਆਦ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਇਨਸਾਨ ਸਿੱਖਦਾ ਈ ਰਹਿੰਦਾ ਏ, ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ। ਖ਼ੈਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਏਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਈਂ ਵੇ। ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਵੇ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਛੋਟੇ ਦੋਵੇਂ, ਹਰਜੀਤ ਤੇ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਹੁਣ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਈਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੂੰ ਲਾਈਨ ਕਲੀਅਰ ਨਈਂ ਕਰਦਾ। ਸੋ ਹੁਣ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਪੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈ

ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਜ ਸਿਰ੍ਹੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ।”

ਰਣਜੀਤ ਚਾਚੇ ਨੇ ਇਕੋ ਸਾਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਬੀਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਤਬੀਰ ਨਾਲ ਇਹ ਅਜੀਬ ਇਤਫ਼ਾਕ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਦੀ ਰੂਪਾ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਹੋਈ। ਦੁਪਹਿਰੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਅੱਗੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਾਮੀਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚਰਚਾ ਛਿੜ ਗਈ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਕੁੜੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਸਤਬੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਚਾਚਾ ਰਣਜੀਤ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਵਿਆਹ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਰੂਪਾ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਏਨਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਨਾਸਮਝੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰੂਪਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਕਤ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਮ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਰਣਜੀਤ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ,

–“ਚਾਚਾ ਜਾਨ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਓ, ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ, ਕਿ ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾਈਂ ਤੇ ਹੁਣ ਕਹਿ ਰਹੇ ਓ ਕਿ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂ”

–“ਓ ਬਈ ਵਿਆਹ ਲਈ ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਵਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਏ। ਅਗਰ ਮੇਰਾ ਵਸ ਚਲਦਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ, ਤੇਰੀ ਚਾਚੀ ਦਾ ਵੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ ਸੀ।”

ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਕਪੜੇ ਪੁੱਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ਰਾ ਸ਼ੋਖੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ,

–“ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਵਿਚਾਰੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਵਿਆਹੁੰਦਾ ਈ ਨਈਂ ਸੀ ਇਸਨੂੰ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਵਿਚ ਤਰਸ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਿਆਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਪਿਸ਼ੌਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਏ, ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਦਯਾ ਦਾ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਕਿ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਮੈਨੂੰ ਡਾਲਡੇ ਘਿਉ ਦੀ ਪੀਪੀ ਲਿਆਉਣੀ ਪਏਗੀ। ਖ਼ਾਹ ਮਖ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਹੀ ਕਿਰਕਿਰਾ ਕਰ ਲਿਆ।”

ਰਣਜੀਤ ਚਾਚੇ ਦੀਆਂ ਟਕੋਰਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਚਾਚੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਵਾਂਗ ਦਹਾੜਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰਾ ਤਮਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ-

–“ਆਹੋ ਜੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਾਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਸੀ? ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਦਿਲੋਂ ਕੱਢ ਲਵੋ, ਜੇ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਬਗ਼ੈਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੈਰਾਗੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਬੈਠੀ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਉਠੋ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਡਾਲਡੇ ਘਿਉ ਦੀ ਪੀਪੀ ਲੈ ਆਓ ਜੇ ਰਾਤੀ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਏ ਤਾਂ!”

–“ਚਲ ਬਈ ਸਤਬੀਰ, ਪੈਲੇ ਇਸ ਲਈ ਡਾਲਡਾ ਘਿਉ ਲੈ ਆਈਏ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ

ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਣਾ ਏ- ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਜਾਵਾਂਗੇ।

-“ਸ਼ਰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ। ਮੇਰੀ ਹੁਣ ਇਹ ਉਮਰ ਏ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਜਾਣ ਦੀ? ਜੇ ਤੁਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੰਵਾਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਰ ਗਈ ਹੁੰਦੀ।”

ਚਾਚੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਟਕੌਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਰਣਜੀਤ ਕਿਹੜਾ ਘਟ ਸੀ, ਤਮਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,
-“ਜੇ ਕੰਵਾਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਗਈ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਰੀਲੀ ਤਰੀਮਤ ਮਿਲ ਜਾਣੀ ਸੀ ਜੋ ਘਟੋ ਘਟ ਮਹਿਦੀ ਹਸਨ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੇਸਿਰ-ਪੈਰ ਦਾ ਗਾਣਾ ਨਾ ਕਹਿੰਦੀ।”

-“ਹੁਣ ਲੈ ਆਵੇ ਜਿਹੜੀ ਸੁਰੀਲੀ ਤਰੀਮਤ ਮਿਲਦੀ ਜੇ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਆਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ, ਜੇ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀ।”

-“ਚਲ ਬਈ ਸਤਬੀਰ ਹੁਣ ਇਥੋਂ ਨਿਕਲੀਏ, ਨਈਂ ਤਾਂ ਇਸਨੇ ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਏ ਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਬੂਹਾ ਲੱਭਦੇ-ਲੱਭਦੇ ਬਾਰੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਟਪਦੇ ਫਿਰਾਂਗੇ।”

ਇਹ ਕਹਿਦਾ ਹੋਇਆ ਰਣਜੀਤ, ਸਤਬੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਸਤਬੀਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ,

-“ਹਾਂ ਬਈ ਤੂੰ ਦਸ ਫੇਰ ਤੇਰੀ ਕੀ ਸਲਾਅ ਵੇ? ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕਿਆਂ ਲਈ ਲਾਈਨ ਕਲੀਅਰ ਕਰਨਾ ਏ ਜਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਟੜੀ ਉੱਤੇ ਡੱਬਾ ਰੋਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ ਏ? ਜੇ ਤੇਰੀ ਗੱਡੀ ਤੁਰੇਗੀ ਤਾਂ ਈ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦੋ ਡੱਬੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹਿਲਣਗੇ।”

ਚਾਚਾ ਰਣਜੀਤ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਮਖੌਲ ਵਿਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਤਬੀਰ ਕੁਝ ਗੰਭੀਰ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

-“ਚਾਚਾ ਜਾਨ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਈ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦੀ ਠਾਣੀ ਹੋਈ ਏ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੋਹਤੀ ਜਲਦੀ ਏ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰਜੀਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਣ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਇਹ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ, ਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ।”

-“ਓ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਏ ਸਤਬੀਰ, ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਂ, ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਛੋਟਿਆਂ ਦਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਪਰ ਤੇਰੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿੱਕਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ।”

“ਇਹ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਏ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਸੁਆਲ ਏ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਇਸ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।” ਸਤਬੀਰ ਨੇ ਦੋ ਟੁੱਕ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਕਿ “ਜੇ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਈ ਕਰਾਂਗਾ।”

-“ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ? ਵਾਹ ਕਿਆ ਬਾਤ ਹੈ!” ਚਾਚਾ ਰਣਜੀਤ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਸ਼ੋਖੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।

“ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਵੇ, ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਏ, ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

MUSIC AS A HOBBY

ARUNA CHANDARAJU

It is wonderful to have a hobby. It makes your free time and leisure both pleasurable and profitable. And these benefits can be enjoyed not only by you but also by those around you.

And the best part is that a hobby is entirely of our own choice. We may have been forced into some line of education, or some kind of career, by overambitious parents, or due to some other pressures like financial ones or social expectations and opinions regarding which career or education is more prestigious and worthwhile.

Hobbies provide a welcome escape from routine. Even if we are content and happy with our present studies or jobs, a hobby is still useful for the relief it provides from the hard work studying entails or the job stress most working persons face.

Even for house-bound women groaning under the monotony of housework, having a hobby is the best way to relax and unwind.

One of the most attractive hobbies I can think of is music. Learning it, singing, playing an instrument or just listening to great music and drinking in its sheer nectarine beauty is one of the most exquisite pleasures of life.

Cultivating a love for music does not bring just pleasure. It can also be turned into a profitable occupation bringing in fame, riches and social status. Music as hobby includes being just a listener, connoisseur of learning it, or finally turning professional with it. Music-especially classical music, soothes, relaxes, and spiritually elevates us. It also has a therapeutic effect on emotionally disturbed people and mental patients.

Here, in this article, we will consider Indian classical music. Soulful music can transport you to a world of beauty and melody,

whether you are playing that music or whether you are listening to a great performance.

In India, there are 2 major streams of classical music-Carnatic and Hindustani. Hindustani music is raga-based while Carnatic is composition-based.

The former is more secular, while the latter is steeped in a tradition of *bhakti* or devotion.

Both are equally sublime and you can choose to adopt any one of them for your hobby. Generally, however, North Indians take to the Hindustani form, while the South-erners go in for Carnatic music. This is because language and culture are very important dimensions of any music system.

Natural affinity

The natural familiarity a North Indian acquires with his own language and culture helps him to understand, learn and appreciate Hindustani music easily when he approaches it. Thus, even with the same natural potential or talent, he would find acquiring proficiency in Carnatic music or even understanding it, an uphill task.

Similarly, the South Indian is better advised to stick to Carnatic music where he can make headway much faster. Hindustani music would surely be a hard nut for him to crack.

But, having said this, we must also make two other points. One is that there are exceptions to the above rule. N. Rajam, the renowned Hindustani violonist, is a South Indian. Sumitra Guha, from Andhra Pradesh, has carved a niche for herself in ghazal-rendering and Rabindra Sangeet.

Secondly, to a true lover of music, there are no bars to the appreciation of good music. If your hobby is listening to good

music, and you have an aesthetic sense, melodies as those of the Veena, and Balamurali's rendition of a Tyagaraja Kriti can give you as much delight as Bhimsen Joshi's elaboration of raga Bhairav.

The best means of listening to music as a hobby is to acquire a collection of finely recorded audio cassettes and a good cassette recorder. Hours of your leisure time will just pass away without you even being aware of it as you go into raptures over your favourite pieces.

One can also attend music concerts as regularly as possible. In fact, before the advent of radios, cassette players and TVs this was the only means of enjoying good music.

We come now to the other category, those for whom music as a hobby means learning it (either vocal or instrumental) and singing/playing it for them-selves, their families and friends, or at an occasional small performance.

To such persons, all the ways described above for music appreciation are applicable as first steps before they actually commence formal learning of the art viz. listening to cassettes, radio and TV programmes and attending concerts.

At a younger age, the same steps apply with parents and elders assuming responsibility. From an early age, we must ensure that the child who is musically inclined gets to hear as much good music as possible. Such persons grow up to enjoy and benefit from music as a hobby more than others without this benefit.

Musical atmosphere

In many families, where there are elders (parents or grandparents) who already know much about music and/or regular play or sing it (as in most South Indian families), there is a natural musical atmosphere.

Music here is also regularly listened to

over radio and TV and concerts are regularly attended. Such households provide a tremendous advantage to children, for much of the theoretical knowledge and 'music sense' become well-developed in them before they begin formally learning it.

As for homes in which parents or grandparents are celebrity musicians, the advantages are indeed tremendous for the child.

Many such children often take to music so seriously and passionately that they rise above making it a mere hobby and become professionals, earning fame, name and riches.

Next, guard against the tendency to go fast, or to learn quickly. In classical music, the slower and deeper you go, building up a strong, solid, sound foundation, the better for your future.

Never should the parent or student put pressure on the teacher for quick results (like holding the first performance). In fact, a really good teacher will refuse to bow to such pressure knowing its folly. If anything is worth learning, it is worth learning well.

Another important requirement in music is saadhana or riyaz. Practice makes perfect. The great maestros we see around us-and the fame, awards, adulation and money showered on them-are the result of innumerable hours of patient, painstaking practice by them.

Of course, not all of us, especially those who intend to keep music only as a hobby and not turn it into a profession can afford so much time daily. Then, the rule is to learn a little, and go very slow so that the little you know, you know very well.

If you have mastered music to some extent, you can start giving small programmes. If you are going to turn professional, these will be stepping-stones. If not, you can have the satisfaction for the rest of your life that you did exhibit your talent learning to some extent at least.

Before you start performing before the public, you should start by giving brief performances before family members or gatherings of relatives. You can even request small groups (of 4-10 members) of friends (it will be ideal if they are connoisseurs themselves) to spare time to listen to you or your child's performance.

This helps overcome stage fear and acts as a kind of rehearsal for future public performances. You can also play at school and college functions.

In many colonies, there are cultural clubs which hold entertainment programmes regularly. Try and get a small slot on some such programme. Then, because you have got a break and also have been noticed, you can both apply for and be invited to other programmes.

From now, if you want to turn your hobby into a profession, you can start moving on to the well-known clubs or cultural associations of your town or city.

Simultaneously, you can also apply for an audition at the AIR centre conducted at regular intervals for all categories of music. Details of eligibility, application forms, etc, will be available with them.

Once you pass this test, you will be giving regular programmes over the radio. Of

course, it is required that you maintain a consistent high quality. Those who wish to become professionals generally move on from the amateur slots to higher level slots where they get bigger time slots and famous names regularly sing/play.

Thus, whether you are an ordinary singer/player or professional, what-ever you have learnt by making music as your hobby, is never wasted. It can and always does enrich your life and that of others around you.

Above all, even if you have never played an instrument or sung a classical song in your life, but have only been a rasika-you are still very lucky. As connoisseur and music lover, you will have discovered one of the greatest pleasures of life. And it is countless other people like you who are keeping the great musical tradition and the performers going.

1. Music "with charms to soothe a savage breast, to soften rocks, or bend a knotted oak"- can fill your life with a very special magic.

2. Listening to good music is one of the most **EXQUISITE** pleasures of life.

3. An important requirement in music is saadhana or riyaz. Practice makes perfect.

4. One who plays music should try to practise it regularly.

THE JOYOUS SOUND OF KEERTAN : An American Experience

I. J. Singh

This essay stems from what was for me a unique experience - a keertan competition of young people. I will report briefly on that meet while sharing some ideas and opinions on music and keertan.

The first weekend of September signals for Americans the end of Summer. Schools and colleges reopen, the leisurely tempo and vacationing of the summer is over, the pace of life and work picks up a notch to its usual hectic level. Most Americans note this by the season's last cookouts, camping trips and outings on the beach. Congested highways seem like mobile parking lots. Tired, angry drivers, road accidents and highway fatalities mark the weekend every year.

The Sikhs of the United States and Canada - Particularly in the Eastern half - celebrate this Labour Day weekend with the difference, not with drunken brawls and parties that are out of control. The Gurdwara of Monroe, Pennsylvania, a tiny suburb of Pittsburgh, is relatively new, the sangat fairly small, but they host a singular program.

For the twelfth year in a row, on September 1-1997, over 200 young Sikhs from 6 to 22 years of age, along with many more of their friends and relatives

descended on the Gurdwara. They don't always come from the same towns every year and their numbers vary from year to year. But they drive long distances, often overnight. Over the years, they have come from as far as Calgary, Guelph, Hamilton, London, Kitchener and Toronto in Canada. They have, at times, represented most of the States, including Florida, Illinois, Maryland, New Jersey, New York, North Carolina, Pennsylvania, Virginia, Washington D.C., and many more.

They came to compete, not as individuals but as keertan jathas sponsored by Gurdwaras in their home towns. The size of the jathas was sometimes as small as two - a singer and a tabla player. At other times as many as 10 young people crowded the small stage. Some Gurdwaras sponsored more than one team.

In the United States, the first keertan competition for young Sikhs was held on October 18, 1986 at this Pittsburgh Gurdwara. There were 25 groups representing various Gurdwaras on the Eastern seaboard. They sang shabads to simple, catchy tunes.

Twelve years later in 1997, there were 33 jathas of Juniors aged 6 to 12

years, 14 groups of senior participants 12 to 18 years of age, and six keertan jathas of young men and women of college age. (College in the U.S. Starts at age 18). Since the program's inception in 1986, with the exception of one keertan samagam held in the Gurdwara of Sikh Foundation of Virginia, all were hosted by the small sangat of Pittsburgh.

This year, first each competing group explained the theme and meaning of the shabad they were about to sing. Next, each jatha, irrespective of age, sang the shabad in the raga in which the shabad was written in the Guru Granth. Some performed in ragas rarely sung by even the professionals in modern India - like Ramkali, Tukhari, etc. They displayed their skills with parhtaals. Need I add that such proficiency is not found in many of the so-called professional ragis in India? Clearly, weeks or months of dedicated preparation had preceded each performance.

Where do these people learn such complex ragas and taals? Usually from their local raagis or music teachers. Outside Punjab-and-India- that is not so easy. It usually means hunting down the local teacher and travelling considerable distance for the lesson. But a singular dominating presence has emerged in the past few years. A Sikh from Kitchener, Ontario (Canada), affectionately known as "Professor" Purshotam Singh teaches keertan on the weekends. As many as a hundred young people travel as much as a couple of hundred miles every weekend

to learn. This year over half the participants bore the stamp of his sewa, dedication and genius.

From among Purshotam Singh's pupils, a young Sikh boy, not quite in his teens, left an indelible impression on me. His fingers danced on the tabla, his whole body exuded pleasure. This is the way the masters of the tabla - Alla Rakha, Zakir Hussain and the like - must have been when they were young. His mastery over the tabla was complete, his enjoyment infectious. He held his audience spellbound, seemingly effortlessly. A jatha from Canada consisting of two young brothers, six and eight years old, along with third boy perhaps ten or so performed in raga, correctly, with pleasure, with much abandon and maturity. They charmed the audience; next year they hope to add a younger brother to the jatha who is now less than two!

Five musically astute judges tried to do the impossible by separating winners from the others who seemed equally good. Criteria included appropriate explanation of the meaning of the shabad, correct use of raga, exploration and development of the complexities of the shabad in raga, taal, tablas accompaniment, etc. Each participant is awarded a trophy, the winning jatha in each category receives a running trophy. Win the running trophy three years in a row and you can keep it.

A program of such complexity cannot be sustained without single - minded

workers. There are many, but I mention a few : Dr. Amarjit Singh and his wife Dr. Amarjit kaur; Dr. Tejinder Singh Bal and Sardar Jasbir Singh ; and Sardar Hardip Singh. They initiated the program in 1986 and have nurtured it ever since.

Whatever touches or affects us deeply often emerges out of our consciousness as music. Music may give voice to the loneliness of one's soul in seclusion, or mold a mob of individuals into a congregation with one soul. Most religions recognize these basic truths- as do governments and their armies.

Any verbal art is reflective and so is poetry. It stops to think, it engages the mind even when it touches the heart. Music skirts all that. It has an immediacy, an urgency all its own. It transports and transforms the listener.

Music has its roots in mathematics, the queen of the intellectual pursuits yet, on its way to deepest recesses of the human soul, it uncovers a direct route, a shortcut which by passes reason, transcends the intellect and touches the very core of a person which the rational the mind may not ever be able to fathom. Music speaks of things and feelings without attaching them to events or objects in the world. Immersing in music is like a bath for soul. Music can take us out of the actual and start us on a wondering, path as to who we are, and for what, whence and whereto.

Most of us try to-at least-respect and

appreciate classical music, if not to love it often for no other reason than the fact that polite society expects it of us.

Most religions recognize these basic truths and accord a special place to music. Islam is perhaps one major and noteworthy exception that gives no particular standing to music in its worship. (Some Islamic sects recognize the magic of music; Sufi poetry and paeans to God remain the most moving experiences.) Judaism honors its cantors, and institutional Christianity has been a most vital force in the development of much of Western music rooted in the American Black experience stems from Church and Gospel music. Hinduism fostered the use of classical music in its temples; some offshoots even found use for classical dance and vestal virgins or devadasis.

The Sikh experience with music is some-what unique. Our scripture - The Guru Granth - except for a very small part-is written entirely in verse and set to 31 ragas and rhythms of classical Indian music. For 500 years Sikhs have heard classical ragas, learnt them, and sung them. This has done one thing - a goal that most music appreciations courses and programs strive for but rarely accomplish. It has taught them to love music instead of merely respecting it. Sikhs, therefore, may not always understand music but their religious traditions and practices have taught them to adore it, almost to revere it. The fondness for keertan is in

their bones.

However, even in India, many of the ragas of gurbani are no longer widely used outside the Sikh tradition. Consequently, there are few experts adept in them, except some traditionally trained raagis who perform in Gurdwaras. These skills should not be lost.

Guru Nanak, who called himself a poet and bard, was the first raagi of the Sikh tradition; his companion, Mardana who performed keertan with him was the second. Quite obviously the Sikh Gurus were accomplished musicians. Guru Arjun even designed and invented a musical instrument the suranda. Parenthetically, I cannot help noticing that although no Sikh service is ever conducted without singing of the liturgy - keertan - the suranda is hardly ever seen. Most raagis, now a days, use one or two harmoniums, a modification of the French import, and a tabla which was brought to India by the Mughals.

In a language that his listeners from the countryside of Punjab could understand, Guru Arjun taught that "reading the scriptures was like watering your crops from a well. Keertan, on the other hand, was like rain from heaven which could irrigate many fields thoroughly and widely."

Listen to most visting keertan jathas from India, and you quickly realize how

limited is their repertoire. Few understand or can perform some of the ragas that are now less popular in the Indian tradition, even though they are found in the Guru Granth. Raagi jathas often pander to the ebbing interest of their audience in complex ragas and reflect their own lack of training in them. It would seem that with dwindling interest, there must be a further erosion in keertan as it was meant to be and an increasing reliance on catchy tunes.

Keertan and katha in our Gurdwaras often appear to have been "dumbed down." What I am saying is both Bach and Beatles have a place in real life-but they are not interchangeable.

Gurbani and Sikh history teach us not to become overly dependent on a cadre of professionals for katha and keertan. Perhaps the young people from this Continent have something to teach their counterparts in Punjab and in India. Listening to their keertan I sensed that these young people are the future of Sikhism, and it is quite secure.

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

‘ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ’

(ਪੰਦਰਾਂ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਪੁਸ਼ਾ ਰੋਡ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110 060 ਫੋਨ : 5735955

THE BENEFITS OF MUSIC EDUCATION

Laura Lewis Brown

A boy getting a piano lesson Whether your child is the next Beyonce or more likely to sing her solos in the shower, she is bound to benefit from some form of music education. Research shows that learning the do-re-mis can help children excel in ways beyond the basic ABCs.

More Than Just Music

Research has found that learning music facilitates learning other subjects and enhances skills that children inevitably use in other areas. “A music-rich experience for children of singing, listening and moving is really bringing a very serious benefit to children as they progress into more formal learning,” says Mary Luehrisen, executive director of the National Association of Music Merchants (NAMM) Foundation, a not-for-profit association that promotes the benefits of making music.

Making music involves more than the voice or fingers playing an instrument; a child learning about music has to tap into multiple skill sets, often simultaneously. For instance, people use their ears and eyes, as well as large and small muscles, says Kenneth Guilmartin,

cofounder of Music Together, an early childhood music development program for infants through kindergarteners that involves parents or caregivers in the classes.

“Music learning supports all learning. Not that Mozart makes you smarter, but it’s a very integrating, stimulating pastime or activity,” Guilmartin says.

Language Development

“When you look at children ages two to nine, one of the breakthroughs in that area is music’s benefit for language development, which is so important at that stage,” says Luehrisen. While children come into the world ready to decode sounds and words, music education helps enhance those natural abilities. “Growing up in a musically rich environment is often advantageous for children’s language development,” she says. But Luehrisen adds that those inborn capacities need to be “reinforced, practiced, celebrated,” which can be done at home or in a more formal music education setting.

According to the Children’s Music Workshop, the effect of music education on language development can be seen in the brain. “Recent studies have clearly indicated that musical training physically develops the part of the left side of the brain known to be involved with processing language, and can actually wire the brain’s circuits in specific ways. Linking familiar songs to new information can also help imprint information on young minds,” the group claims.

This relationship between music and language development is also socially advantageous to young children. “The development of language over time tends to enhance parts of the brain that help process music,” says Dr. Kyle Pruett, clinical professor of child psychiatry at Yale School of Medicine and a practicing musician. “Language competence is at the root of social competence. Musical experience strengthens the capacity to be verbally competent.”

Increased IQ

A study by E. Glenn Schellenberg at the University of Toronto at Mississauga, as published in a 2004 issue of Psychological Science, found a small increase in the IQs of six-year-olds who were given weekly voice and piano lessons. Schellenberg provided nine months of piano and voice lessons to a dozen six-year-olds, drama lessons (to see if exposure to arts in general versus just music had an effect) to a second group of six-year-olds, and no lessons to a third group. The children's IQs were tested before entering the first grade, then again before entering the second grade.

Surprisingly, the children who were given music lessons over the school year tested on average three IQ points higher than the other groups. The drama group didn't have the same increase in IQ, but did experience increased social behavior benefits not seen in the music-only group.

The Brain Works Harder

Research indicates the brain of a musician, even a young one, works differently than that of a nonmusician. "There's some good neuroscience research that children involved in music have larger growth of neural activity than people not in music training. When you're a musician and you're playing an instrument, you have to be using more of your brain," says Dr. Eric Rasmussen, chair of the Early Childhood Music Department at the Peabody Preparatory of The Johns Hopkins University, where he teaches a specialized music curriculum for children aged two months to nine years.

In fact, a study led by Ellen Winner, professor of psychology at Boston College, and Gottfried Schlaug, professor of neurology at Beth Israel Deaconess Medical Center and Harvard Medical School, found changes in the brain images of children who underwent 15 months of weekly music instruction and practice. The students in the study who received music instruction had improved sound discrimination and fine motor tasks, and brain imaging showed changes to the networks in the brain associated with those abilities, according to the Dana Foundation, a private philanthropic organization that supports brain research.

Spatial-Temporal Skills

Research has also found a causal link between music and spatial intelligence, which means that understanding music can help children visualize various elements that should go together, like they would do when solving a math problem.

“We have some pretty good data that music instruction does reliably improve spatial-temporal skills in children over time,” explains Pruett, who helped found the Performing Arts Medicine Association. These skills come into play in solving multistep problems one would encounter in architecture, engineering, math, art, gaming, and especially working with computers.

Improved Test Scores

A study published in 2007 by Christopher Johnson, professor of music education and music therapy at the University of Kansas, revealed that students in elementary schools with superior music education programs scored around 22 percent higher in English and 20 percent higher in math scores on standardized tests, compared to schools with low-quality music programs, regardless of socioeconomic disparities among the schools or school districts. Johnson compares the concentration that music training requires to the focus needed to perform well on a standardized test.

Aside from test score results, Johnson’s study highlights the positive effects that a quality music education can have on a young child’s success. Luehrsen explains this psychological phenomenon in two sentences: “Schools that have rigorous programs and high-quality music and arts teachers probably have high-quality teachers in other areas. If you have an environment where there are a lot of people doing creative, smart, great things, joyful things, even people who aren’t doing that have a tendency to go up and do better.”

And it doesn’t end there: along with better performance results on concentration-based tasks, music training can help with basic memory recall. “Formal training in music is also associated with other cognitive strengths such as verbal recall proficiency,” Pruett

says. "People who have had formal musical training tend to be pretty good at remembering verbal information stored in memory."

Being Musical

Music can improve your child's abilities in learning and other nonmusic tasks, but it's important to understand that music does not make one smarter. As Pruett explains, the many intrinsic benefits to music education include being disciplined, learning a skill, being part of the music world, managing performance, being part of something you can be proud of, and even struggling with a less than perfect teacher.

"It's important not to oversell how smart music can make you," Pruett says. "Music makes your kid interesting and happy, and smart will come later. It enriches his or her appetite for things that bring you pleasure and for the friends you meet."

While parents may hope that enrolling their child in a music program will make her a better student, the primary reasons to provide your child with a musical education should be to help them become more musical, to appreciate all aspects of music, and to respect the process of learning an instrument or learning to sing, which is valuable on its own merit.

"There is a massive benefit from being musical that we don't understand, but it's individual. Music is for music's sake," Rasmussen says. "The benefit of music education for me is about being musical. It gives you have a better understanding of yourself. The horizons are higher when you are involved in music," he adds. "Your understanding of art and the world, and how you can think and express yourself, are enhanced."

Laura Lewis Brown caught the writing bug as soon as she could hold a pen. For several years, she wrote a national online column on relationships, and she now teaches writing as an adjunct professor. She lives in Baltimore with her husband and three young children, who give her a lot of material for her blog, EarlyMorningMom.com.

ਸੁਰ ਲਿਪੀ- ਰਾਗ ਕੌਂਸੀ ਕਾਨ੍ਹੜਾ

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਕਰਤਾ ਰਾਗਾਂਜਲੀ) WWW.GURBANIRAAGS.COM

ਕੌਂਸੀ ਕਾਨ੍ਹੜਾ ਜਾਂ ਕੌਂਸਿਕ ਕਾਨ੍ਹੜਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਬਾਗੋਸ਼ੀ ਅੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮਾਲਕੌਂਸ ਅੰਗ ਨਾਲ। ਮਾਲਕੌਂਸ ਅੰਗ ਦਾ ਕੌਂਸੀ ਕਾਨ੍ਹੜਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਸਾਵਰੀ ਠਾਠ ਦੇ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਗੰਧਾਰ, ਪੈਵਤ, ਨਿਖਾਦ ਕੌਮਲ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਹਨ। ਆਰੋਹ ਵਿੱਚ ਰਿਖਬ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਅਲਪ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਮੱਧਯਮ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦੀ ਖਰਜ ਹੈ। ਅਵਰੋਹ ਸਮੇਂ ਗੰਧਾਰ ਵਕ੍ਰ ਜਾਂ ਸਿੱਧਾ ਵੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :

ਗੁ ਮ^੧ਰ - ਸ - ਅਤੇ ਮ ਗੁ ਰ ਸ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਗੰਧਾਰ ਅੰਦੋਲਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਨ੍ਹੜਾ ਅੰਗ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿੱਚ ਅਲਾਪ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੇ ਰਿਖਬ ਉੱਤੇ ਖਰਜ ਦਾ ਕਣ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਵਰੋਹ ਵਿੱਚ ਕਾਨ੍ਹੜਾ ਵਾਂਙ ਪੈਵਤ ਵਕ੍ਰ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਧਾਰਨ ਸੰ ਨੁ ਧੁ ਪ ਮ - ਵੀ ਹੈ। ਅਵਰੋਹ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਚਮ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਤਿਆਗਿਆ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ : ਸ ਨੁ ਧੁ ਮ - ਪ ਗੁ - । ਇਹ ਰਾਗ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਗਏ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਾਲ : ਸ - ਧੁ ਨੁ ਸ - ਮ^੧ਗੁ - ਰ - ਸ, ਸ - ਧੁ ਨੁ ਧੁ ਪ - ਧੁ ਨੁ ਧੁ ਸ, ਧੁ ਨੁ ਸ ਗੁ^੧ਰ - ਸ, ਸ - ਧੁ ਨੁ ਸ^੧ਗੁ - ਮ - ਮ ਗੁ^੧ਰ - ਸ, ਗੁ ਮ^੧ਧੁ - ਮ ਪ^੧ਗੁ - ਮ ਗੁ^੧ਰ - ਸ, ਸ - ਰ ਗੁ ਮ - ਧੁ ਨੁ ਧੁ - ਸ, ਸ - ਧੁ ਨੁ ਧੁ ਮ - ਪ ਗੁ - ਮ ਗੁ^੧ਰ - ਸ, ਗੁ ਮ ਧੁ ਨੁ ਸ - ਸੰ ਗੁ ਸੰ, ਧੁ ਨੁ ਸੰ^੧ਗੁ ਰੰ ਸੰ - ਮੰ ਗੁ^੧ਰੰ - ਸੰ - ਧੁ ਨੁ ਧੁ ਮ - ਪ ਗੁ - ਰ ਗੁ ਮ ਗੁ ਰ ਸ - ਧੁ ਨੁ ਧੁ ਸ।

ਕੌਂਸੀ ਕਾਨ੍ਹੜਾ (ਝੱਪ ਤਾਲ)

ਸਿਮਰਤ ਨਾਮੁ ਮਨਹਿ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ॥
ਸਾਧ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਗਾਈਐ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭ ਰਿਦੈ ਬਸੇਰੇ ॥
ਚਰਨ ਸੰਤਨ ਕੈ ਮਾਥਾ ਮੇਰੇ ॥੧॥
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਉ ਸਿਮਰਹੁ ਮਨਾ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਨਾ ॥੨॥ (ਕਾਨ੍ਹੜਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਅਸਥਾਈ

ਸੰ	ਠ	ਗੁੰ	ਸੰ	ਨੁਸੰ	ਸੰ	ਠ	ਧੁਮ	ਪ	ਪ
ਸਿ	ਮ	ਰ	ੜ	ਤੁਤ	ਨਾ	ੜ	ਮੁਤ	ੜ	ਮ
ਪੁ	-	ਰਗੁ	ਮ	ਗੁ	ਸ	ਸੁ	ਸ	-	-
ਨਹਿ	ੜ	ਸੁਤ	ੜ	ਖ	ਪਾ	ੜਈ	ਐ	ੜ	ੜ

ਸ	ਨੁ	ਧੁ	-	ਨੁ	ਸ	ਮੁ	ਮ	-	ਪ
ਸਾ	ੜ	ਧ	ੜ	ਜ	ਨਾ	ੜ	ਮਿ	ੜ	ਲ
ਪੁ	ਗੁ	ਰਗੁ	ਮ	ਗੁ	ਸ	ਸੁ	ਸ	-	-
ਹ	ਰ	ਜੁਤ	ੜ	ਸ	ਗਾ	ੜਈ	ਐ	ੜ	ੜ
x		2			0		3		

ਐਤਰਾ

ਪੁ	ਮ	ਨੁ	-	ਧੁਨੁ	ਸੰ	-	ਸੰ	-	ਸੰ
ਕ	ਰ	ਕਿ	ੜ	ਰੁਤ	ਪਾ	ੜ	ਪੁ	ੜ	ਭ
ਮੁ	ਮੰ	ਰੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੁ	ਠ	ਸੰ	-	-
ਹਿ	ਰ	ਦੈ	ੜ	ਬ	ਸੇ	ੜ	ਰੋ	ੜ	ੜ
ਸੰ	ਸੰ	ਪੁ	ਨੁ	ਧੁਮ	ਪ	ਪ	ਗੁ	ਮ	ਸੁ
ਚ	ਰ	ਨ	ੜ	ਸੁਤ	ਤ	ਨ	ਕੈ	ੜ	ੜ
ਮੁ	ਮੁ	ਗੁ	ਮੁ	ਗੁ	ਮ	-	ਸ	-	-
ਮਾ	ੜ	ਬਾ	ੜ	ੜ	ਮੇ	ੜ	ਰੋ	ੜ	ੜ
x		2			0		3		

ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ

Shri Guru Granth Sahib - Ang 1303

ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ॥

Kaanarraa Mehalaa 5 ॥

Kaanraa, Fifth Mehl:

ਸਿਮਰਤ ਨਾਮੁ ਮਨਹਿ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ॥

Simarath Naam Manehi Sukh Paaeeai ॥

Meditating in remembrance on the Naam, peace of mind is found.

ਸਾਧ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਗਾਈਐ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

Saadhh Janaa Mil Har Jas Gaaeeai ॥1॥ Rehaao ॥

Meeting the Holy Saint, sing the Praises of the Lord. ॥1॥Pause॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭ ਰਿਦੈ ਬਸੇਰੋ ॥

Kar Kirapaa Prabh Ridhai Basaero ॥

Granting His Grace, God has come to dwell within my heart.

ਚਰਨ ਸੰਤਨ ਕੈ ਮਾਥਾ ਮੇਰੋ ॥੧॥

Charan Santhan Kai Maathhaa Maero ॥1॥

I touch my forehead to the feet of the Saints. ॥1॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਉ ਸਿਮਰਹੁ ਮਨਾਂ ॥

Paarabreham Ko Simarahu Manaan ॥

Meditate, O my mind, on the Supreme Lord God.

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਨਾਂ ॥੨॥੯॥੨੮॥

Guramukh Naanak Har Jas Sunaan ॥2॥9॥28॥

As Gurmukh, Nanak listens to the Praises of the Lord. ॥2॥9॥28॥